

КРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

ДИКИЙ

Самодержавство народоправство

З російського переклав С. А—енко



Друк і наклад партійної друкарні
1915

I.

ДЕРЖАВА САМОДЕРЖАВНА, ПОЛІЦЕЙСЬКА.

»Держава — се я!« сказав колись самодержавний французький король, Людвік XIV.

І те саме говорили й говорять про себе самодержавні володарі — королі, царі, цісарі, султани та багдихани — ріжних країв і народів.

Що воно таке, в самій річи, необмежений володар або монарх?

Се чоловік, який, невідомо чому, має право розпоряджати ся долею — себто бажаннями, справами, життєм і смертю — міліонів людей. Тай ще як розпоряджати ся! Без обмеження, не складаючи перед чіким звіту зі своїх вчинків, бо він сам для себе — і закон, і властъ, і суддя.

Самодержавний монарх стоїть понад законом, бо-ж він сам видає закони: закон — се його особиста воля, його забаганка, нераз нерозумна, злочинна забаганка.

Самодержавний монарх не підлягає ніякій власти, бо-ж він сам являється зверхньою властю держави; всі інші власти походять

від самодержавця, всі послушні його приказам, всі виповняють його необмежену волю.

Самодержавний монарх не поносить ніякої відповідальності за свої поступки, не підлягає ніякому судови, бо-ж він сам вважається за найвищого суддю свого краю: судейські приписи — плід його власної волі, а суддї — його покірні слуги.

Чи справедливий такий устрій?

В кожній державі існують троякого рода справи й потреби: треба, по перше, укладати закони; по друге, треба згідно з отсими законами заводити господарські та суспільні порядки; по третьє, треба потягати до відвічальності, судити тих, що ухиляються від виповнювання законів або допускають якого безправства. Ось чому й сама влада в державі мусить бути троякого рода: влада законодатна, влада виконуюча і влада судейська.

Коли представник виконуючої влади, се зн. правительство дістає право видавати закони, то чи можна заручити, що воно не придумає таких законів, які позволяють йому переслідувати, угнітати і навіть мучити підданих »на законній основі?« Розуміється ся, не можна. А коли правитель являється ся одночасно ще й суддею, то се віddaє в його руки цілковиту владу над життєм і смертю підсудних: що захоче, те й зробить, як йому стрілить до голови, так і розправить ся з ними.

В державі, яка побудована на справедливих основах, влада законодатна відділена від влади виконуючої і від влади судейської: кожна з них

має свої права й свої обовязки як у відношенню до горожан, так і у відношенню поміж собою. А в самодержавній державі всі три влади — і законодавча, і виконуюча, і судейська — знаходяться в тих самих руках. І тому то держить ся тут усе на самоволі владей і на безправності горожан.

Однаке се ще не ціла біда. Є ще й друга тай то, чого доброго, ще гірша.

Насувається питання: чи може самодержавний монарх один, без помочі других, і видавати закони, і правити державою, і відбувати суди над підданими? Розуміється, що не може: така робота не під силу одній людині навіть тоді, коли вона, як кажеться, поїла всі розуми — для виконання її треба бути всевидючим, всезнаючим і всюди присутнім!

От чому самодержавний цар має багато помічників, яким він і передає частину своєї влади: кажучи: »виконуйте волю мою!« Сі помічники називаються міністрами, державними радниками, сенаторами, губернаторами і т. д. Але й їм потрібні, своїм порядком, помічники — виконавці їх волі, їх заряджень і приказів. Таким робом повстає ціля армія підчинених один другому чиновників, які й завідуєть всіми справами держави: »царські слуги«, чиновники, в самій речі і законі укладають, і державою правлять, і суди відбувають. Роблять вони се, розуміється, за згодою, одобренням і благословленням самого монарха. Однаке йому хиба нічого іншого й не остается ся, як згоджувати ся на предложення

учених правників, одобряти поступки правлячої влади, затверджувати судейські рішення. Стоячи здалека від населення та його потреб, не маючи ні сил, ні можности все бачити, все знати і за всім стежити, самодержавний монарх — хай він собі буде навіть наймудрійший^ж найсправедливійший зпоміж людей — мусить, хоч-не-хоч, прислухувати ся до »звітів« своїх слуг^ж, та скріпляти словом або підписом зарядження своїх численних помічників.

І що-ж з отсього виходить? А виходить щось по сути своїй безлуздого: »всемогучий самодержець« здебільшого являється тільки забавкою в руках всесильного чиновництва!

Кожен чиновник — від міністра аж до поліцая включно — ділає на своїй посаді всевладно, як необмежений в своїх правах^ж царик. Влада великого самодержця, того самого, що стоїть на чолі цілої держави, знаходить ся понад законом. Понад законом ставлять теж свою владу і всі маленькі, губерніяльні, уїздні та участочні »самодержці«. Перед їх волею мусять корити ся піддані підвласних їм губерній, уїздів і участків; їх »обовязуючі постанови«, циркулярі й прикази страшнійші від царських маніфестів; за обиду »Его Величества, гаспадіна урядника« може нераз дістати ся не менше, чим за обиду »Его Величества, Государя Імператора«...

Таким чином замінюють ся самодержавіє монарха самодержавієм чиновників, що становлять дійсне, властиве правительство; таким чином самодержавна держава переміняється на державу

чиновницьку, »бюрократичну« і поліцейську, в якій і власті і закон знаходяться в руках чиновництва — по вченому, бюрократії.

Скаже хто: але-ж хиба бюрократія обов'язана поступати згідно з установленими в державі законами; значить ся, вона не має права поступати, як їй прийде до голови — по своїй самоволі, після своєї особистої вподоби.

Однаке чи так воно справді?

По перше. В самодержавнім царстві закони видають, змінюють та зносять чиновники разом з монархом. Зрозуміло, що закони ті укладаються на такий спосіб, щоби вся користь із них ішла на сторону самих правлячих кругів та їх прибічників. Всякий закон має тут силу тільки до того часу, доки він пожаданий для властей та корисний для тих, кого монарх і бюрократія вважають за своїх приятелів. Як що він однаке через що-небудь не подобається властям, іде в розріз з інтересами богатих і знатних людей, то та-кий закон безповоротно зноситься, а на його місце видається ся інший, більше користний для самих законодавців і для їх союзників.

Потім. Ви вже знаєте, що в поліцейській державі дістають чиновники право, на випадок потреби, видавати прикази, циркулярі та обов'язуючі постанови. А що се значить — отсі прикази, циркулярі, та обов'язуючі постанови — Росіянин знає найліпше: адже-ж в Росії нещасний горожанин часто просто таки не може духу перевести від приписів начальства, — він аж душить ся, але противити ся не сміє, бо всі

сі зарядження видають ся в імени царя, під за-
слonoю його монаршої волі.

А врешті. В самодержавнім царстві нема
майже ніякої спроможності бороти ся з безпра-
вством властей при помочі суду. На чиновників
доводить ся жаліти ся »по начальству«, се зна-
чить перед чиновниками з висшим становищем, а
ті вже рішають, чи можна й треба віддати сю
скаргу до полагодження на судову дорогу, чи ні.
Однаке... відома справа, »рука руку миє«, і тому
скарги на самоволю чиновників звичайно ні до
чого не доводять: не годить ся мовляв, підривати
в суспільноти довіре до начальства, не годить ся,
щоби піддані думали, буцім-то »виконавці волі
монарха« можуть допускати ся безправств, а осо-
бливо не годить ся, щоби так думали про висо-
ких чиновників — про губернаторів, міністрів
і інших достойників.

Таким чином самодержавне царство дає чи-
новникам — і великим, і малим — повну свободу
ділання. І через теявляють ся вони всевладними
хазяїнами такої держави.

Тут усе нагинається до користі для пану-
ючих, їх приятелів і союзників; тут і закон і
суд — се забаганка і самоволя влади; тут ціле
населення ділить ся на два нерівні що до чи-
сла й що до становища тaborи. В однім тaborі
всевладне правительство з самодержавним монар-
хом на чолі, в другім — безправний народ; в од-
нім — законодавці, правителі й судді, в другім —
»вірнопіддані«, яких приневолюють підчинювати
ся та карають за непокірність; в однім — все-

владні пастирі, в другім — слухняна людська череда...

II.

ДЕРЖАВА ПРАВОВА, КОНСТИТУЦІЙНА.

»Держава — се цілий народ, закон — се воля цілого народа. І тому верховна влада в державі належить до цілого народа.«

Так говорять не королі, не царі й не султани; так говорить висша мудрість народів — наука.

Рядом з державами, які основують ся в цілості на самоволї, існують ще держави іншого рода, в яких на першім місці покладені закон і право, а не безправство й противаконність. Се, як їх називають, держави правові, конституційні.

Пізнійше, на прикладах, узятих з життя, ми познайомимося подрібнійше з устроєм і справами правової держави. А тепер скажу в двох словах, що являється в ній найважнійшою річчю.

В правовій державі законодавцем є сам народ. Отсю свою законодатну діяльність виконує він або безпосередно, віддаючи свій голос або за закон або проти нього, або посередно, за посередництвом своїх вибранців. Вибранці або представники народа творять всі разом одно збірне тіло, яке в ріжких краях ріжно називається: або парляментом, або палатою послів, або ще як-не-

будь інакше. Загал послів або парлямент і являється власне законодатною властю правової держави. Отсє — перш усього.

Дальше, в правовій державі обовязана власть виконуюча, се значить управа держави (адміністрація, поліція і жандармерія) підчиняти ся законам, які видає парлямент, мусить поступати згідно — і тільки згідно! — з отсими законами. Говорячи інакше, виконуюча власть знаходить ся тут в залежності від власті законодатної та їй підлягає. Закон наділяє міністрів, губернаторів і т. д. — правами; закон не звязує їм рук і ніг, не перешкаджає їм розпоряджувати ся по своєму сумлінню й розумінню в тих справах, які їм поручені; однаке він накладає на них і певні обовязки: кожен циркуляр міністра, кожен приказ губернатора, кожен розпорядок поліцмайстра мусить знаходити ся в цілковитій згідності з тими законами, що їх установив парлямент. А звідси випливає ще одно важне правило, якого правова держава завсіди придержується: тут законодатна власть, — скажім, парлямент — має право вибирати підходящих для себе міністрів, провірювати їх вчинки, домагати ся від них справоздання з ріжних справ, усувати їх з посади; а навіть судово переслідувати на випадок яких-небудь великих провин.

Врешті, в правовій державі судейська власть відділена строго і від власті виконуючої і від власті законодатної. Суд скликується і ведеться тут на основі тих законів, що їх випрацювали

посли — вибранці народа. Ніяких відступлень від цих законів не допускається; ніяких надзвичайних, се значить незаконних судів не заводиться: всі підлягають рівному судови, всіх судять по одним і тим самим законам. Однаке парляментови не вільно вмішувати ся в судові доходження; не сміє пхати своєго носа в судейські справи також і виконуюча влада. Судді не підлягають у виконуванню своєї чинності управлюючим властям, вони не залежать від міністрів, і губернаторів, бо їм доводиться часом судити самих міністрів і губернаторів. А який вже се був би суд, коли-би судді боялися висказати своє правдиве, безстороннє слово про урядові особи на високих становищах! Про таку боязкість в них не може бути й мови, коли всякі достойники і високі чиновники не мають ніякої влади над суддями.

Таким чином, народне законодавство, строге відділене властей, підчинене виконуючої влади парляментови та незалежність суду — отсє найголовніші основи правової держави...

Заходить питаннє: де, в яких щасливих краях справи уладжені так, як цього вимагають правила правової держави?

Парляменти існують, наприклад, в Німеччині, в Англії, в Швайцарії. Є вони тепер і в Туреччині, і в Перзії. Навіть у нас, в Росії, існує от уже близько дев'ять літ свій парлямент, Державна Дума. Що-ж, можна, значить ся, сказати, що все те — се справедливі правові держави?

Про російські справи богато тут говорити не будемо; всім нам прекрасно відомо, яку вартість має наш доморослий парламент, в якім за-сідає більшість шляхтичів-поміщиків і до якого представники широких верств населення, себ-то селян і робітників, можуть дістати ся завдяки незвичайно обмеженому виборчому законови тільки в дуже незначнім числі. Державна Дума виявила себе дотепер слухняним і покірним рабом правительства, а завзятим ворогом народа, так, що хоча вона збирається і буцім-то самостійно ухвалює закони, самодержавіє в Росії, ніде правди діти, процвітає й далі в повнім блеску, а панує не народ, але як і раніше, всевладне чиновництво.

Про турецькі та перські справи поки-що годі говорити: вони ще не упорядковані, і що з них вийде — один Аллаг знає.

Ну, а чи можна назвати правдиво-правовою державою, наприклад, Німеччину або Англію, або хочаби навіть Швайцарію? Ні, не можна; найменше вже на таку назву заслугує, наприклад, Німеччина, не вважаючи на те, що тут закони ухвалюють і видають вибранці населення, загал послів.

І от, аби ми бачили ясно, чого не повинно бути в правдиво-правовій державі, я й скажу декілька слів про державні порядки в Німців.

В Німеччині істнує парламент; однаке там-же істнує й імператор (ціsar) Вільгельм II-ий, який мішається в усій справі німецького народа. Про Німеччину говорять, що се конституційна або обмежена монархія. Сі слова треба

розуміти так, що тут власть поділена поміж імператора (монарха) і загал народніх вибранців. Імператор вважається за представника виконуючої влади: він стоїть на чолі всіх урядових осіб, що управляють німецькою державою. Він і іменує і скидає з уряду (усуває з посад) міністрів; вони-ж виступають в імени й по приказу імператора; вони виконують волю Вільгельма, а не вибранців народа. »Ми — міністри Його Величества, а не ваші!« сказав одного разу державний муж Німеччини, Бісмарк, звертаючи ся до послів німецького парляменту. І в його словах була свята правда. В Німеччині народні представники не мають влади над міністрами. Гарні сі міністри, чи ні, ведуть вони свої справи для добра німецького народа, чи на його шкоду — се все одно: народні представники мусять їх зносити, мусять працювати з ними, бо тільки один імператор може усунути міністрів з уряду. А імператор, зі своєго боку, тільки й стежить за тим, щоби його »слуги« виповнювали точно те, чого він, імператор, собі бажає, а не те, що парлямент вважає за потрібне. Часто бажання імператора йдуть в розріз з бажаннями парляmenta: монарх і його »слуги« тягнуть, як кажуть, сюди, а вибранці народа — туди. Таким чином державне життє стрічає вічно перепони, бо воно зводить ся до безконечних спорів поміж парляментом і »короною«, себ-то поміж законодатною властю і властю виконуючою. В отсім містить ся одна з найбільших хиб німецького державного устрою.

Є ще й друга, так само велика.

Німецький імператор — се не тільки голова виконуючої влади: він має свою участь і в справі законодавства, він являється частию законодатної влади. А хиба-ж такий порядок не протиправний усему тому, що ми вже знаємо про правову державу, в якій вимагається, щоби виконуюча влада була відділена від влади законодатної, щоби перша знаходила ся в залежності від останньої?

Яка там вже »залежність«, коли німецький імператор користується своєю владою через ціле своє життя, має право передати її своєму наслідникові та не обов'язаний ній перед ким відповісти за свої вчинки, хоча-би й дуже шкідливі та ганебні для держави: його влада, як кажеться, доживотна, наслідна й невідвічальна. Се справді вопіюща нісенгтниця! Адже-ж у правовій державі закон не повинен стерпіти того, щоби один чоловік, який може бути негодяшний та не розуміти ся на справах управи державою, стояв на чолі влади через ціле своє життя та не поніс належної карі за ту шкоду, яку він спричинив населенню своїми безглаздими розпорядками. А вже цілком, очевидно, не може сей закон допустити, щоби такий чоловік мав іще право передати свою владу своєму синові-наслідникові! Такі порядки можливі тільки в країні, яка не визволила ся ще від обичаїв поліцейської, самодержавної держави!

З усього висше сказаного слідує, що не кожна держава, в якій існує парламент, є державою справді правою. Найліпшим доказом цього є

Німеччина. Вже одно те, що тут панує імператор, що користується доживотною, наслідною та невідвічальною владою, і що міністри тут вважають себе за »слуг« монарха, а не народа та його вибранців, — вже се одно показує, як далеко ще стоять державні порядки Німеччини від порядків справедельної правової держави: влада імператора Вільгельма II. є просто перепеною для правильного хода народнього життя — крикливою, докучливою, часто погубною перепеною. »Конституційна монархія« Німців, се — якийсь байстрюк, зроджений з отримання поліцейської держави з державою правовою; се — неспійна злука старої, рабської основи з основою новою, свободною; се — держава на двох основах, в якій воля »Його Величества« протиставлена волі народа. Справедельна правова держава, се — Народоправство, в якім сам народ і є »Його Величеством«.

Але де, в якій країні, воно справді існує? Чи може в Англії? Або, чого доброго, в Швейцарії?

В Англії державні порядки уладжені куди краще, як в Німеччині; а в Швейцарії вони — ще ліпші. Приглянемося ж насамперед Англії.

III.

ДЕРЖАВНІ ПОРЯДКИ АНГЛІЇ.

В Англійців є поговірка: парлямент не може зробити тільки одного, — а власне перемінити мушину на жінку. Кажучи інакше: він усе може,

бо держить твердо в своїх руках владу над країною.

Як-же зложений сей »всемогучий« англійський парлямент?

Він складається з двох палат: низшої й висшої.

В низшій палаті засідають посли — вибранці народу; в висшій — льорди, себ-то велики землевласники зпоміж родовитої шляхти; тому — то висшу палату і називають »палатою панів.«

Послів низшої палати — їх число 670 — вибирає доросле населення англійського королівства, — однаке на жаль, не ціле населення, бо тут нема ще загального виборчого права: багато незаможних людей не користуються правом участі в виборах, не користуються сим правом і жінки; через те власне, при загальнім числі населення 50 міліонів душ, виборців в Англії всього тільки біля 8 міліонів, себ-то більше-менше шеста частина всіх мешканців.

Членів висшої палати покликує або іменує король в порозумінню з міністрами та іншими високими достойниками. Річ у тім, що по закону, заведеному в Англії з давен давна, голова всякої родовитої шляхотської сім'ї має право засідати у висшій палаті; се право вважається за наслідне, себ-то по смерті голови родини переходить на його наслідника. Значить ся, король не кожного льорда може зробити членом палати панів; іменується ся тільки того, хто має на се право.

Головне заняття англійського парляменту — се складання законів. Крім парляменту, ніяка

инша властъ, — анѣ король, анѣ »кабінет мінїстрів«, анѣ тим більше поодинокі мінїстри — не мають права видавати законів. Алеж в англійськім парламентѣ істнують дві палати — низша, зложена з представників народа, і висша, панська. Котра-ж з них важнійша в справах законодавства? По закону — обі однаково важні, а після усталеному з давен давна обичаю ціла сила парламенту спочиває в низшій, а не у висшій палаті.

Припустім, що низша палата зладила який небудь новий закон. Щоби закон набрав обовязуючої сили, ввійшов в життє, мусить його затвердити ще палата льордів або перів. Здебільшого так і буває, що висша палата, — деколи після довгих балачок і суперечок, а як ні, то й просто без ніяких спорів, — годить ся на закон, вже принятій низшою палатою.

І чому-ж то шановні льорди такі дуже податливі? Не забувайте, що в Англії населеннє вже з гори знає, які нові закони задумує перевести в життє парламент. В той сам час, коли законопроект (себ-то майбутній закон) розглядається в парламентѣ, населеннє, зі своєго боку, обговорює його в газетах і на зборах. І тут, в газетах і на зборах, відбуваються балачки, спори, доказування в користь, або проти нового закона; і тут, кінець кінцем виясняється, чи населеннє хоче, щоби він увійшов у життє, чи не хоче. Коли більша частина населення, коли публична опінія (себ-то думка загалу населення) заявити ся за законом, то се вже становить сильну піддержку для низшої па-

лати. Вона обстає тоді більше рішучо за своїм предложеннем, вона почуває, що правда по її стороні, і палата льордів, з важким серцем, годить ся, бо не хоче викликувати проти себе невдоволення й обурення населення. Розуміється ся, може стати ся, що панове льорди, не числячи ся з голосом народа, всеж таки упрутися на своїм. Однаке й у цій випадку низша палата, як що тільки захоче, знайде спосіб на те, щоби зломити упертість висшої падати: вона може наставати на те, щоби король і міністри покликали до висшої палати нових, не таких упертих льордів.

Треба замітити, що з палатою льордів в Англії в загалі не дуже то цяцькають ся, коли розходить ся о закони, важні для цілого населення. Коли, припустім, прийде на дневний порядок справа нового податку або нових видатків на флоту й армію, на нові залізниці і т. і. — то палата льордів звичайно в такі справи не вмішується: їх розглядає палата послів — такий вже з давен давна усталив ся що до цього в Англійців обичай.

Друга важна справа, яку має на голові англійський парламент, зводить ся до старань о державну господарку; він установляє державні доходи й росходи — затверджує податки, видає міністрам гроші, необхідні для потреб армії й флоту, для народної просвіти, для удержання чиновників, поліції і т. д. Але й у цій справі, як ми вже бачили, голос низшої палати має майже завсіди більше сили й значіння, як голос палати панів.

Врешті, англійський парламент, як і пристоїть законодатній влади, має строгий надзір над владою виконуючою. Він слідить за діяльністю і поодиноких високо поставлених урядових осіб, і за діяльністю цілого правительства, взятого разом. Ся робота парламенту має величезне значіння для добробуту англійських горожан. Тут уже ні один чиновник не зможе сховати ся за спину начальства, бо всяке »начальство«, хоч якби там воно називало ся, обовязане відповідати перед парламентом за свої провини. Тут ціле правительство мусить поступати згідно з парламентом. »Робіть усе, що вважаєте за потрібне для добра вітчини, але поза межі установлених законів не переступайте!« — отсє той дороговказ, який ставить ся перед правлячими мужами Англії. І вони старають ся придерживати ся законів; тай не можуть не придерживати ся з уваги на те, що їм доводить ся відповідати за всії свої вчинки не тільки перед парламентом, але й перед судом. Ось чому добирається в Англії міністрів з поміж таких осіб, які готові працювати і згідно один з другим і згідно з бажаннями та вказівками парламенту. Як тільки »кабінет міністрів« ухиляється від волі парламенту*), то він стає вже непригожий: йому треба подавати ся до відставки. Тай як-жеж може бути інакше? Адже-ж міністерство — се влада виконуюча: воно має уводити в життє тільки те, що постановить пар-

*). Воля парламенту, — се „воля більшості членів парламенту“, бо в парламентах ухвали западають більшістю голосів.

лямент, себ-то власть законодатна. Значить ся, міністрам доводить ся або підчинити ся ухвалі більшої частини послів, або уступати зі своєго становища. І от що тут заслугує на увагу.

»Кабінет міністрів« звичайно йде у відставку тільки тоді, коли сього домагається ся низша палата. А панове льорди можуть собі скільки лиш їм подобається ся, лаяти міністрів: міністри через те у відставку не пійдуть, як що тільки більшість низшої палати з них задоволена. Такий вже узаконив ся в Англії обичай: обичай числити ся з думкою народніх представників і тільки зрідка прислухувати ся до голосу високошановних льордів.

Буває однаке, що »кабінет міністрів«, не бажаючи прихилити ся до ухвали парляменту, робить заходи в короля, аби той »розвязав парлямент« та визначив нові вибори послів. Таке право англійський король дійсно має. Однаке він робить ужиток з сього права надзвичайно рідко. Щоби зрозуміти, чому власне рідко, а не завсіди, треба роздивити ся, що се за птиця сей англійський король та до чого він придав ся Англійцям.

Англійці говорять: »Король не може поступати несправедливо« (»незаконно«). Але-ж усякий чоловік має вже те до себе, що він може деколи поступити й несправедливо, що він може часом помилити ся, а не помиляється тільки той, хто нічого не робить. От Англійці й рішили, не дати своєму королеви навіть самої спроможності допустити ся якогось несправедливого вчинку, рішили зробити його нешкідливим, зробити так,

аби він і в самій річи »не міг поступати несправедливо«.

Закони видає в Англії парлямент. Король їх затверджує. Значить ся, може й не затвердити? Розуміється, що може. Однаке як що парлямент якийсь закон вже прийме, то Англійці вважають його за обовязуючий для себе, і королеви остается ся тільки його затвердити. »Так хоче король« — звучить кожен новий закон Англії. Належало-би властиво писати: »так хоче парлямент«, або ще ліпше: „так хоче низша палата».

Король Англії вважається за голову виконуючої влади. Однаке за всій його діла й розпорядки відповідають перед парляментом міністри. Се дуже обмежує королівську владу. Коли він задумає зробити що небудь мимо волі й згоди міністрів — то вони відкажуть ся поносити відвічальність за самовільні поступки короля, бо кому, в самій річи, схочеться брати на себе вину, а може бути й кару за те, в чому він сам ні душою, ні тілом не винен. І тому-то майже всі розпорядки англійського короля являють ся, властиво кажучи, розпорядками самих міністрів.

Король Англії, як голова виконуючої влади, має право іменувати міністрів і інших висших урядових осіб. Однаке й тут нікуди йому розмахнути ся: в Англії міністерство складається з тих людей, кого бажає парлямент (більша частина послів). Те-ж саме відноситься і до всяких достойників: вони не можуть поступати наперекір бажанням парляменту; бо інакше їх попрохають

уступити ся зі своєї посади, а то, чого доброго, ще й перед суд поставлять. Значить ся, і в отсій справі властивість англійського короля обмежена до самого краю: не дуже далеко можна заїхати з такою властю!

Король Англії, як я вже говорив, має право розвязати парламент. Він се й робить, але не звичайно рідко. І от чому.

Коли поміж міністерством і парламентом повстане завзята суперечка, наслідком якої король на раду міністрів розвяже парламент, то виборці рідко коли стануть по стороні міністрів: вони звичайно держать сторону розвязаного парламенту. Тому при нових виборах вони віддають свої голоси або на таких зпоміж нових, які так само будуть проти непожданого міністерства. Зібравши ся на ново низша палати відразу з місця заявляє, що вона не бажає працювати зі старим кабінетом міністрів. Тут уже кабінетови приходить ся покорити ся та уступити свої міністерські становища кому іншому. Тай король не противить ся: пощо йому, в самій річі, задирати ся з населеннем, яке хоче вірити, що «король не може поступати несправедливо», і через те відносить до нього з прихильністю.

В чім-же всеж таки полягає властивість англійського короля? Через що він є королем?

Королем він є через ту пишність, якою люде від давна привикли окружати всіх королів взагалі: він сидить на престолі, одягнений в багряні шати, принимає заграничних послів, бере участь в урочистостях, засідає при бенкетах в честь

знатних гостей, дістає щоденно звістки про те, що говорить ся і робить ся в парламенті, служить врешті, за страхопуда для непросвічених, часто на пів диких жителів заморських англійських посіlostей... В отсім його »сила«, в отсім його »власть«.

Королівська власть в Англії є перш усього останком »посицілої давнини«, є пережитком давно минулих днів, який заховується з пошані для минувшини та для закоріненого від віків звичаю. А поза тим вона — се до нічого непотрібна та дорога прикраса, в Німеччині однаке вона — се ще й перепона для правильного ходу державного життя.

IV.

ЩЕ ПРО АНГЛІЙСЬКІ ПОРЯДКИ.

Тепер — про судейську власть в Англії.

Суд в Англії — се могутня сила. Перед ним схиляють голову всії Англійці — від останнього зарібника до першого достойника. Англієць поважає судейську власть, має до суду довіре, бо се, в самій річи, безсторонній суд. І тут, розуміється ся, бувають судові помилки, але рідко, і обвинений через помилку може завсіди добити ся правди: англійський закон не ставить в сім напрямі ніяких перепон.

У нас все і всюди говорять: »з сильним не бори ся, з багатим не суди ся«. Для Англійця така поговірка — чиста небилиця: він може і бороти ся і судити ся з кождим законними шляхами доти, доки не дібеться правди.

Англійський суддя не знає ріжниці поміж льордом і селянином, поміж багатиром і бідняком, поміж урядовою особою і звичайним горожанином: всі вони обовязані заховувати ті самі закони, всіх на рівні судить той сам суд, всі підлягають, при однаковій вині, також однаковій карі. Знатний вельможа, що обікрав чи ошукав державний скарб, і уличний злодюжка, міністер, що над'ужив своєї влади та перший ліпший поліцейський, що допустив ся якого небудь безправства, — всі вони на рівні відповідають перед судом, не вважаючи на те, що один з них — вельможа або міністер, а другий — дрібний злодюжка або простий поліцейський. У нас, коли губернатор або архиєрей має бути за свідка, то суд розпитує їх у них в дома; в Англії наслідник престола являється ся в суді для зложення свідоцтва на рівні з іншими свідками.

Що більше: в Англії кожен відповідає за себе, і дрібний чиновник не може виправдувати себе тим, що, допускаючи ся безправства, він виконував тільки приказ свого начальства. Закон для Англійця висше від всякого начальства, висше від всяких ~~приказів~~, хай-би се був навіть приказ самого короля. І англійський суддя не завагається покарати і начальника, який видав незаконний

приказ, і підчиненого чиновника, який, забувши на закон, виповнив сей приказ своєго начальства.

Англійський судя — людина цілком незалежна. Чи він свою службу виповнює безплатно, чи дістає за неї платню — се все одно: ніхто, ніяка влада не може заставити його судити не по закону. Вступаючи на службу, він складає присягу на те, що ніколи і під ніякою умовою не буде виповнювати приказів начальства — навіть самого короля! — як що тільки сї прикази не годяться з законами Англії. І він свято додержує сї присяги.

Англійський судя виконує свою службу доти, доки — так сказано в законах Англії! — «поводить ся, як слідує»: він не усуває мій, се значить, що влади не сміють усунути його з уряду після своєї вподоби, самовільно не сміють позбавити його судейської гідності за те, що він, наприклад, не припав їм до смаку, немилий серцю начальства, не дивить ся крізь пальці на безправні вчинки чиновників. Він перестає бути суддею або на власне бажання, або з судейського присуду або ухвали самого парляменту.

Одним словом, англійський суд — се непідкупний сторож законів: його не залякаєш і не задобриш ні приказом начальства, ні хабарем. І не дивниця, що Англійці так високо цінять і поважають свій суд...

Які-ж се, запитаєте ви, закони Англії — ті самі закони, після яких тут і порядки уладжені і суд провадить ся?

Не належить, розуміється, думати, буцім-то життє в Англійців іде так величаво, що нічого красшого й придумати не можна. Ні: і в Англії є багато неслушного, несправедливого. Англія — не земний рай, далеко не рай. В її великих містах, особливо в Лондоні, таке множество голоти й бідноти, як ніде инде. Вже сього одного досить, щоби не попадати в »теляче захопленнє« від порядків Англії. А потім — пощо там держить ся по сьогоднішній день королівська влада? Кому й до чого вона потрібна? Пощо там існує палата панів? Чому жмінка знатної шляхти має, після закона, такі самі права, як і низша палата? Адже-ж отсі великі землевласники, отсі багаті властителі тільки спиняють життє Англії, перешкаджають її цілковитій обнові! І врешті: в Англії до сеї пори нема загального виборчого права навіть для мужчин — не говорячи вже про жінок; в Англії до сеї пори не знесена ще кара смерти; Англія гнобить півландних їй Ірляндців; Англія люто обходить ся з жителями своїх кольоній в Індіях, в Африці... Все се мало подабає на »земний рай«, все се чорною плямою лягає на державний устрій такого таламовитого й просвіченого народа, як Англійці. Всеж такий мають вони мимо всього того право, пишати ся своїми порядками. Візьмім, наприклад, хоч-би й отсе:

Коли Англійцеви розказувати про наші російські порядки, про наші закони, про наших суддів і чиновників, то він не може зйті з диватай зрозуміти не може, як се так можна жити з такими законами, як се так можна зносити такі

порядки? І його правда, тисячу разів правда. Адже-ж він в самій річи свободний горожанин своєї країни; він почуває себе людиною, і ніхто не посміє безкарно кривдити його людську гідність; він почуває себе горожанином, і ніяка властивість не посміє безкарно спокусити ся на його горожанські права.

Чи може хто-небудь сказати Англійцеви: покланяйся такому-то Богові, а не іншому, віруй ось так, а не інакше? Ні: Англієць може собі вірувати в кого йому подобається, може не признавати зовсім ніякої віри, і ніхто його за це не потягне до відвічальності тому, що віра або безвіре вважається в Англії за справу свободного сумлінняожної поодинокої людини, і вмішувати ся в цю справу другій людині не вільно.

Чи може яке-небудь »начальство« — скажім, поліція — вдерти ся Англійцеви до його хати, перерити все до гори дном, забрати його листи, книги, а самого засадити в тюрму, без суду, без слідства, без ніяких пояснень? Ні! »Хоча-би вітер розгуляв ся довкола халупи бідолахи, і дощ промочив його на скрізь, король не має права до неї ввійти!« Так говорять Англійці, і таксамо дивиться на цю справу англійський закон. Свобода людини ціниться в Англії високо. Особа людини поважається та вважається за нетикальну. Позбавити Англійця свободи, засадити його в тюрму можна тільки на постанову суду. Таксамо нетикальні його майно, переписка і житло: ви-ж чули — навіть сам король не сміє самовільно ввійти до халупи бідолахи!

Чи може хто-небудь заборонити або просто перешкодити Англійцеви отверто говорити й друкувати все, що він думає про всякі найріжнороднійші питання? Ні: Англієць користується повною свободою устного й друкованого слова. З отцею свободою він уже давно зріс ся, від неї він ні перед ким і ніколи не відступить.

Чи може хто-небудь Англійцеви сказати: не товпи ся, розійди ся, не ходи гуртом, бо інакше пустимо в рух кулаки тай нагайки, а то й кулемети? Ні: до таких балачок, до такого обходження Англієць не привик. Свобода зборів — се його неоспориме право. Йому вільно устроювати многолюдні збори і в замкнених місцях і під голим небом, йому вільно обговорювати й співати на сих зборах усе, що йому прийде на думку. »Десять тисяч Англійців може стояти разом на вічу в Гайд-Парку (публичній сад в Лондоні), тому, що кожен з тих десяти тисячів має право стояти окремо для себе на довільнім місці. Кожен з учасників таких зборів може виголошувати до вподоби всякі промови тому, що йому не заборонено говорити на улиці з кожним, хто-би він там небув, хоч-би й з десять тисячами слухачів«.

Такі-то вже основні закони Англії: вони дозволяють устроювати без ніяких перепон не тільки віча, але й усякі можливі союзи, і страйки...

Так, так, далеко відійшла Англія від самодержавія. Нема ще в ній народоправства, нема завершеного правового устрою — се правда; але зате нема в ній і тої погані, що псує порядки

Німеччини та поневолила від краю до краю нашу замучену, прибиту, нещасну рідну країну...

V.

СОЮЗНА РЕСПУБЛИКА — ШВАЙЦАРІЯ.

Незлі порядки в Англії, а в порівнанню до наших то вони й зівсім гарні. В Швайцарії вони ще ліпші — більше наближатють ся до народоправства. Нічого й говорити, що й тут стрічаємо на кожнім кроці маєткову нерівність людей, і тут населення ділить ся на вбогих та багатих, на живучих з власної праці та на таких, що ведуть пишне життє коштом і працею других. Але зате в Швайцарії давно вже зметені зі шляху всякі перепони, що перешкоджають людям іти до красшої будучності. Тут не має ні монарха, ні монарших заплечників і слуг, ні окремих станів, ні »вірноподданчих рабів«, не має безглаздої, дикої самоволії, не має знущання над думкою, честю та сумліннєм людини; тут праця й знання в високій пошані; тут думка не знає, що таке кайдани, а закон стоїть на сторожі волі...

Не багато місця займає Швайцарія: з одної Архангельської губернії можна викроїти з двайцять штук Швайцарій; а жителів у ній трохи понад три міліони — тільки два рази більше, як в Петербурзі.

Однакче, не вважаючи на свій малий простір, Швайцарія роздроблена на двайцять і дві окремі області, які називають ся кантонами. Кожен

кантон — се малесенька республика, править собою самостійно, відповідно до своїх місцевих уловин, потреб і законів. Всі сі 22 республики з'єднили ся та утворили одну »союзну державу«, одну »союзну республику« — »Швайцарський Союз«.

19. квітня 1874 року предложено було під осуд цілого дорослого (від 20 літ життя) населення 22-ох кантонів Швайцарії книгу основних законів: населенне мало заявiti ся, чи бажає собі жити та правити собою згідно з отсими законами, чи сього собі не бажає. Справа рішала ся дорогою голосовання. Число жителів, що віддали свої голоси, виносило около 550 тисячів. Величезна більшість сказала: »так«. І від того часу швайцарський народ живе та править собою після законів, які він-же сам одобрив в неділю 19. квітня 1874 року...

Всі права й вольності, якими справедливо пишається ся Англієць, істнують і в Швайцарця. Значить ся, на сім нема чого задержувати ся. Важнійша річ, приглянути ся близше до тих порядків, яких недостає Англійцям, а яких нам ще не швидко діждати ся, коли ми будемо все лежати на печі, чіхати ся в голову тай усе товкти: »паде дощ«, тоді, коли нам плюють в очі.

Верховна влада в Швайцарії належить до народа. Ви бачили — він своєю волею, шляхом віддавання голосів, потвердив ті основні закони, згідно з якими управляється його рідна країна. Але більшу частину сеї своєї влади передає, повіряє народ своїм вибранцям, послам Союзного Зібрання.

Союзне Зібраннє — се парлямент Швайцарії. Воно складається з двох палат. В одній палаті засідають вибранці з цілої Швайцарії: півтора сотки послів; в другій палаті засідають вибранці з поодиноких кантонів: 44 послів, по два з кожного кантону. Населення кожного кантону висилає в другу палату по двох представників на те, щоби ті брали участь в справах цілого союза та старалися о заспокоєнні потреб своєго кантону. Річ ясна, що друга палата швайцарського парляменту зовсім не те, що »палата панів« в Англії: англійських льордів не народ вибирає, а покликає король, льорди не дбають о народні потреби, а розпинають ся за інтереси панів і вельмож, міжтим коли послів швайцарської вищої палати вибирає населення поодиноких кантонів для оборони інтересів сих кантонів.

Один із основних законів Швайцарської »союзної республіки« звучить: »У виборах посла має право брати участь кожен Швайцарець, що осягнув двайцять літ життя«.

Значить ся, в Швайцарії істнує загальне виборче право. На жаль, воно відноситься тільки до мужчин: Швайцарції не додумалися ще до того, щоби дати се право й жі кам. Потім — вибори послів тут безпосередні, що є дуже важне. Ніяких виборців, повновласників і т. д. тут не потрібно: населення безпосередно віддає свої голоси на того, кого хоче наділити почесною гідністю посла.

Чим-же занимають ся обі палати швайцарського Союзного Зібрання (себ-то парляменту)? На чим полягають їх права й обовязки?

Права в них велиki, а обовязки ще бiльшi.
Вкажу на важнiйшi зпомiж них.

Союзне Зiбраннe

а) видає новi закони й постанови, якi вiдносяться ся до цiлого населення Швайцарiї;

б) змiняє, на випадок потреби, книгу основних законiв;

в) устанавлює державнi доходи й росходи;

г) наглядає над дiяльнiстю виконуючої та судейської власти »Союза« (себ-то цiлої Швайцарiї);

д) розглядає та полагоджує спори та непорозумiння помiж висшиими властями »Союза«;

е) розпоряджається пiслi своєї вподоби народnою мiлiцiєю (себ-то армiєю) »Союза«.

Зпомiж усiх отсiх справ Союзного Зiбрання належить, розумiється, на першiм мiсцi поставити перероблюваннe старих i видаваннe нових законiв. Отi справа поставлена в Швайцарiї основно, основнiйше й красше, як в Англiї.

Припустiм, що Союзне Зiбраннe (очевидно, обi палати згiдно) вiпрацювало який-небудь новий закон. Щo-ж дальше? Чи закон зараз увiходить в життe? Чи починає обовязувати? Так, коли народ cього захоче, коли вiн признає новий закон. А не захоче, не признає, то сей закон i не буде законом.

Погляньмо, як се треба розумiти.

Принявши новий закон, Союзне Зiбраннe друкує його в численних примiрниках та розсилає

урядовим особам усіх кантонів. Урядові особи, зі своєї сторони, розсилають відбитки нового закона в усі, навіть найдальші та забиті кути та закутки Швайцарії. Сі відбитки розклеюють по улицях, а рівночасно все те, що в них говорить ся, друкується в газетах. Серед Швайцарців нема неграмотних: всі дістають безплатно початкову науку.

Нічого отже дивного, що всі вони швидко дізнаються, що зволили приготувати для них їх вибранці. Новий закон усі читають та обговорюють. На розглянені його народом визначається тримісячний речинець. Через сей час має вияснитися, чи населення годить ся прийняти новий закон, чи ні. Коли ніхто не виступає проти нового закона, то він входить в життя, починає обовязувати. Припустім однаке, що не всі задоволені з нового закона. Що-ж тоді діється? Тоді всі незадоволені йдуть до свого найближшого начальства та записують там свої імена на осібних карточках (листках). Коли таких записок набирається 30.000 або коли проти нового закона заявитися населення 8 кантонів (а в Швайцарії їх 22), тоді закон сей складається у «стіп Його Величества, Швайцарського Народа» до повіщення: союзні власти визначають день всенародного голосування, і в сей день горожане в цілій Швайцарії, що осягнули що найменше 20 літ життя, віддають записки, на яких написане тільки одно слово: «так» або «ні». Записки збирають та зраховують до купи. Коли число записок з написом «так» більше від числа тих,

на яких написано »ні«, то закон вважається тоді прийнятым; коли ж »ні« перевищує числом »так« — тоді закон відкинений остаточно та в життє вже ввійти не може.

Так свободний швайцарський народ виявляє в законах свою волю. Він повіряє свою владу послам, але під умовою, що влада самого народу мусить завсіди оставати ся вище влади його вибранців. І коли порівняти сей порядок законодавства з тим, що панує в нас, то мимо волі треба завидувати Швайцарцям.

Свою верховну владу проявляє швайцарський народ і інакше.

Почин в справі законодавства виходить звичайно від Союзного Зібралення (себ-то парламенту). Однак сей почин може взяти на себе й сам народ. Він може сказати: такий а такий закон перестарілий, треба його скасувати або замінити новим; він може поставити домаганнє зміни тих або інших основних законів Швайцарії; він може, врешті, наставати на те, щоби цілу книгу основних законів піддати поновному розглядові та перерібці. Се його право, і влади мусять виконати домаганнє народа, як що тільки се домаганнє законне; а законним вважається воно тоді, коли домаганнє скасовання якого-небудь старого закона або заведення нового заявлено п'яdesять тисячами швайцарських горожан. Але цього ще, не досить. Заяву п'яdesяти тисячів горожан відається ся під осуд цілого населення. Заряджується ся всенародне голосування, і таким чином уже остаточно порішаеться, чи

треба скасувати старий закон, чи треба прийняти закон новий, врешті, чи належить переробити книгу основних законів. Прегарне се правило — притягати ціле населення до законодатної діяльності! Тільки під цею умовою будуть закони справді »святі«, і їх будуть усі виконувати з доброї волі, по совісти, а не з примусу та »страха ради...«

Про виконуючу та судейську владу Швайцарії нема що довго говорити.

»Правительство«, себ-то виконуюча влада Швайцарії складається з семи чоловік, які всі разом творять так звану Союзну Раду — щось в роді »кабінета міністрів«. Попасті в число цих сім »правителів« Швайцарії може кожен горожанин, якому минуло принайменше 20 літ життя. Їх вибирає Союзне Зібрання, себ-то посли обох палат швайцарського парламенту. Вибирається їх, як і самих послів до парламенту, на три роки. З поміж отсіх семи душ один вибирається на президента Швайцарської Республіки, і то тільки на протяг одного року. З усього того слідує, що всі вони — се люде, пожадані для парламенту та від нього залежні, вони виконують його волю та відповідають перед ним за всії свої вчинки. А все, що потреба, аби країна управляла ся після законів, а не по самоволі її »правителів«.

Скажу, врешті, про найвищий суд Швайцарії, який називається Союзним Трибуналом.

Членів отсіяного трибуналу вибирає знова-ж таки Союзне Зібрання, себ-то загал народніх

представників. Після основних законів Швайцарії верховним суддєю може бути кожен швайцарський горожанин. Як що тільки ти людина чесна, спосібна, освічена, то перед тобою отворені двері до всіх інституцій і на всій уряді — ось таке правило, покладене в основу швайцарських законів.

У Союзного Трибуналу чимало важких справ: але найважніша з поміж них полягає на тім, щоби розглядати правні спори поміж Союзом і кантонами, або поміж поодинокими кантонами. Буває, наприклад, так, що яка небудь висока особа, призначена до управи справ цілого Союза, вмішується в справи того або іншого кантону. Тоді кантональні органи знимають галас: не вмішуйтеся, мовляв, туди, куди не треба — кантон сам знає, що й як йому робити в межах своєї області. От в таких-то випадках береться Союзний Трибунал розсудити, за ким правда та хто винен: союзна влада чи кантональна.

Щоби скінчити вже з описом державних порядків в Швайцарії, додам іще два слова.

Кожен горожанин Швайцарського Союза є рівночасно горожанином якого-небудь з кантонів. Кожен кантон, як я вже говорив, се маленька собі республіка: він править сам собою самостійно, згідно з місцевими, кантональними законами. Кожен кантон має через те свій власний парламент і свою власну »Раду«, які ділають незалежно, але згідно з основними законами для цілого Союза. Нема тут нічого складного, і можна тільки пожаліти, що в інших

державах сей розумний, справедливий порядок доси ще не запроваджений.

Не зашкодить додати, що в Швайцарії існує декілька маленьких кантонів з невеличким числом населення (30—50 тисяч душ), де зовсім нема парляментів. Тут усі закони видають не вибранці народу, але сам народ. Так, наприклад, поступають жителі кантону Урі, який розмірами не більший від нашої волости.

Рік-річно, на весну, збирається ціле доросле мужеське населення свого кантону під голим небом, де небудь на вільнім просторі.

Починяють ся балачки про біжучі потреби і справи населення, предкладають ся та обговорюють ся закони. Врешті, дорогою голосовання сї Народні Збори вибирають урядові особи, установляють доходи й розходи на біжучий рік, приймають ряд нових законів, а опісля... мирно розходяться по своїх домах.

IV.

НАРОДОПРАВСТВО.

Отсє ми й підійшли до народоправства.

Щось похожого на народоправство існувало колись в Росії в маленькій »Новгородській республіці«. На голос вічевого дзвона збирало ся населення Новгорода на площі, обговорювало свої справи, укладало закони, визначало »правителів«. В січні 1478 року великий князь московської

держави, Василій III, підбив отсю »республику«, знищив у ній вічеві порядки, прилучив її до своєї держави і...

Город, що орлом свободним, буйним був,
Новгород Великий, він тихо заснув...

Народоправство заховало ся й по сьогоднішній день в деяких маленьких кантонах Швайцарії, наприклад, в кантоні Урі.

Однаке такого рода народоправство можливе тільки в маленьких державах або в громадах з невеликим числом населення. Треба, щоби населенне було більше або менше однородне, треба, щоби воно мало схожий спосіб життя, спільні потреби, однакові інтереси.

В сучасних державах число жителів числить ся на десятки міліонів; сучасні держави розтягають ся на тисячі верств вздовж і впоперек; населенне сучасних держав розбите на окремі кляси з несхожим способом життя, з ріжними потребами, з протилежними інтересами.

Усе те мало надається до устрою таких порядків, які існують тепер в маленькім кантоні Урі і існували колись у Новгороді.

Теперішнє народоправство в великих державах мусить бути устроєним дещо інакше. Воно не може обійти ся без парляменту. Треба тільки, щоби сей парлямент був зложений справедливо, щоби в нім засідали правдиві народні представники, справедливі вибранці цілого населення. Треба дати сьому парляментови як найширші права. А рівночасно необхідно є

річю, поставити волю й власть самого народа висше від парляменту, понад парляментом; необхідною є річю, щоби нарід міг завсіди сказати: я тут х�яїн, тут на всім мусить бути витиснена печать моїх думок і бажань!

Але що значить »справдешнії представники народа, правдиві вибранці цілого населення?« Се — посли, яких вибрало ціле доросле населення держави — і мушки, і жінки. Так і є, вибирати повинні також і жінки, як се вже дієть ся, наприклад, у Фінляндії.

А що значить »поставити власть і волю народа висше від парляменту, понад парляментом?«

Се треба розуміти ось як.

Віддаючи своїм вибранцям право укладати закони, населення через те саме не позбавляє ще себе самого права укладати безпосередно всякі закони. Се значить, що при народоправстві почин в законодатній діяльності належить не тільки до парляменту, але також і до самого населення.

Однаке, від кого-би не походив сей почин — від парляменту чи від населення — всякий закон, всяка важна постанова повинні передавати ся під осуд всіх дорослих горожан і горожанок. До них належить тут останнє слово; їх »так« або »ні« рішає остаточно, чи закон має увійти в життя, чи не має.

Але се ще не все.

Закони треба ще переводити в життя, себто видавати такі або інші розпорядки (зарядження), заводити такі або інші порядки. Опісля

треба згідно з законами судити всіх тих, хто переступає закони, нарушає чужі права або не виповняє своїх обовязків.

Закони переводить в життя правительство, власті виконуюча. За нарушення їх карає суд, власті судейська.

Як-же дійти до того, щоби правительство й суд чесно й справедливо виповняли свої обовязки?

Ми вже знаємо, як се зробити; ми бачили се на прикладі Англії та Швайцарії, де власті виконуюча та власті судейська знаходяться під наглядом законодатної власти, себ-то парламенту.

Але хто в народоправовій державі являється тут за найвищого законодавця? Хиба-ж не його »Найвища Воля« признається за властивий закон?

А коли воно так, то народ, значить ся, має право слідити за поступками правительства та суду. Народ має право потягати їх до відвічальності за самовільні, нерозумні та несправедливі вчинки. Він має власть усунути з уряду і членів правительства і членів суду — навіть тоді, коли вони мають за собою парламент. Він має до цього в руках могутній спосіб: всенародне голосування.

Адже-ж парламент — се збір вибранців народу, — збір людей, яким народ передав, повірив частину своїх власних прав. Коли сї вибрані ними особи не виповнюють, як слід, своїх безпосередніх обовязків; коли сї представники народної волі йдуть проти бажань людей, які їх вислали, то який змисл має тоді їх власть?

Навіщо вони здали ся? Нарід може сказати:

— Я помилив ся. Мої вибранці показали ся людьми неспосібними до того високого діла, на яке я їх вибрав. Вони не оправдали моого довірЯ, яке їм оказав!«

Так, він може, він має право сказати і... розвяззую парламент, себ-то усуває з урядів самих послів та визначає нові вибори. В Англії се право належить до короля. В правовій державі воно повинно бути в руках народа та виконується шляхом всенародного голосування...

Такі-то основи Народоправства та Народовладства — а по вченому Демократичної Респубубліки.

В її основу повинні бути покладені три слідуючі правила:

I. Законодатний почин, що походить від самого населення.

II. Всенародне голосування при переведенню в життє законів.

III. Підпорядковання властей, — себ-то парламенту, виконуючої та судейської влади, — під найвищу волю народа.

Отсє ті »три кити«, на яких держить ся народоправство, се значить справдешня правова держава. Але й се ще не все.

Всякий народ, чи живе він в тій чи іншій країні, має не тільки спільні для цілої держави, але й свої окремі, місцеві справи й потреби. Як що цілий народ, ціле доросле населення держави має право стояти на чолі цілої управи, то чи не ясно, що й населення кожної окремої час-

тини сеї держави — скажім, області, губернії, уїзду та волости (в Галичині провінції, повіту та громади) — має право завідувати самостійно, після власного бажання та розуміння, всіми своїми місцевими справами? Се не тільки ясне, але просто неминуче: інакше-ж і народоправства ніякого не буде. Візьмім хоч-би Й Росію. Країна се простора. Населене її велике та ріжнородне — відмінне що до мови, що до звичаїв і обичаїв, що до роду занять, способу життя. Де не кинути оком, в кожнім закутку свої окремі потреби, справи, заходи, інтереси. А хто зуміє найліпше зрозуміти, що для його земляків корисне, а що шкідливе, хиба не той, хто досвідчає на собі самім і сї користі і шкоди? Із цього слідує, що місцевими справами найліпше можуть орудувати такі місцеві люди — найбільше досвідчені, розумні та гідні жителі тої чи іншої волости, уїзду, губернії, області. Вони-то, вибрані місцевим населенням, власне й повинні зайнятися заспокоєнням потреб отього самого населення. Хай кожною волостю управляють вибрані нею свої люде, хай кожен уїзд має свою власну самоврядування, в якій відпоручники цілого дорослого населення уїзду будуть рішати та полагоджувати всі місцеві справи свого населення. Теж саме відносить ся і до губернії і до цілої області, до якої входить кілька губерній. Коротше кажучи: де має бути народоправство, там мусить бути й самоуправа окремих волостей, уїздів, губерній та областей. Власть народа мусить проявляти ся в усім — і в

великих і в малих, і в загальнодержавних і місцевих справах; його право устроювати собі життє після власної волі мусить проявляти ся всюди — і в стараннях про потреби односельчан, і в поладнанню справ земляків цілого уїзду або цілої губернії, і в береженню інтересів цілої держави, всіх жителів тої країни, яку він вважає за свою вітчину. Воля народа мусить проникати ціле життє цілковито, від самого споду аж до гори, від малих справ волости або уїзду аж до великих справ цілої держави. Народ, навчивши ся визнавати ся в потребах односельчан та полагоджувати, як слід, справи уїздів і губерній, зуміє потім гарно й розумно приложити свою руку до справ загально державних. Тільки при таких порядках можливе справедливе народовладство та народоправство.

Таким чином, до тих правил, які мусять бути покладені в основу правдивої правової держави, треба конечно додати ще одно, а се правило можна висказати двома словами: місцева самоуправа.

VII.

ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО »ПРАВА ЛЮДИНИ Й ГОРОЖАНИНА«.

Народоправство або Демократична Республіка, сказав я, є правдиво правовою державою. Інакше кажучи, тільки при народоправстві можливі такі закони та порядки, які позволяють

кожному користувати ся своїми людськими та горожанськими правами. Ось чому вважаємо ми народоправство за пожадану будучність. Розуміється ся однаке, що воно пожадане не для хазяїнів сьогочасних держав, не для тих, хто будує свою владу, свій добробут і щастє на поневоленню народу: воно пожадане — для працюючого народу, для тих міліонів бездольних, безправних людей, які тепер знаходяться під подвійним ярмом, яких угнітає і влада і капітал, і чиновники і богачі, і бурократія і буржуазія.

Але насувається питання: чи може народоправство само собою, без великих перемін в господарськім життю народу, покласти кінець пануванню чиновників і багачів? Чи можна сподівати ся, що робочий народ зможе користувати ся своїми правами без перепон і без побоювань в такій державі, де люди діляться на бідних і багатих, на працівників і дармоїдів, на робітників і роботодавців, на хазяїнів і наймитів?

Згадаймо історію. Згадаймо один добре звісний приклад з життя Французів.

Сто двайцять шість літ тому назад повстав французький народ проти своїх вікових гнобителів, проти короля і вельмож, шляхти — поміщиків і духовенства — повстав, попровадив завзяту, кріваву боротьбу і побідив.

Що-ж дала йому ся побіда?

»Старий лад«, що панував за французьких королів і був оснований на безправстві владей, розвалив ся. Розірвали ся кайдани, що держали

народ в залежності від шляхти й духовенства. Всі Французи були проголошенні рівними перед законом. Всіх їх наділено правами, звісними від того часу під назвою »прав людини й горожанина«, а права сї покладено в основу нового ладу; сї права були такі: право свободно думати та без перешкоди ділити ся своїми думками з другими, право свободно вірити, право поступати згідно зі своїми думками й вірою, право брати участь в законодавстві та в управі справами держави, право противити ся всякому гнітови та бороти ся з гнобителями. »Опір проти всякого гніту являється наслідком усіх інших прав людини й горожанина« — так звучав один із законів, виданих за днів Великої французької революції. »Ціла суспільність страждає від угніту, коли угнічений хоча-би тільки один зпоміж її членів. Кожен член страждає від угніту, коли пригнічена суспільність. Коли правительство топче права народа, тоді повстання являється найсвятійшим правом і найконечнійшим обовязком для цілого народа та для кожної його частини.« »Люде родяться та остаються свободними й рівними в своїх правах.« »Свобода, рівність і братерство« мусять лежати в основі всякої розумної та справедливої суспільності. Так думали, так говорили в тих часах приятелі французького народа. Так і записали в книгу »основних законів« Франції. Здавалося би, що ліпше й не може бути. Все зроблено для добра народа — остається ся тільки користувати сим добрим. Однак життє не оправдало, розбило

великі надії. Французький народ — працюючі його кляси — остав ся й на далі по давньому на довгі літа в злиднях і темноті. А чому? А тому, що французька революція, усунувши багато несправедливостей, не усунула найголовнішого лиха, маєткової нерівності поміж людьми: бідолаха, що тягнув дотепер життєве ярмо під тягаром праці не під силу, остав ся й на далі при своїй бідноті, а забезпечені й багаті люди, вибавивши ся від зпід влади короля та «благородних станів», дістали тепер спроможність помножувати свої багатства. »Права людини й горожанина« стали головним чином добром »третього стану«, буржуазії, тих нечисленних щасливих, у яких в руках були і капітали, і промислові заведення, і варстati, і машини, і великі шматки землі, і торговельні підприємства; а для подавляючої більшості людей, для робочої Франції, для »четвертого стану«, всії сії »права«, всії сії прекрасні слова про »свободу, рівність, братерство«, так і осталися словами, записаними на папері.

Уже за часів Великої французької революції було чимало людей, які знаменито розуміли, що революція не скінчена, що вона не доконала всього, що треба було зробити, — не усунула маєткової нерівності, не перевела потрібного перевороту в господарських порядках Франції. Сії люде називали себе »рівними«, бо вони змагали до заведення справедельної рівності поміж усіми горожанами — рівності не тільки після мертвової букви закона, але рівності правдивої, в життю. В своїх промовах вони говорили:

»Природа дала кожній людині одинакове право користувати ся всіми добрами.

Природа вложила на кожну людину обовязок працювати.

Праця й усі добра повинні бути загальними.

Гніт істнүє там, де одні виснажують себе працею та недостатком тоді, коли другі опливають в роскошах, нічого не роблячи.

В добре устроєній суспільноти не повинно бути ні багатих, ні бідних.

Революція ще не скінчена, бо багачі по давньому загортають для себе всі багатства та держать в своїх руках цілу владу, міжтим коли бідаки працюють, неначе справдешні раби, мучаться в нужді та не користуються ся ніяким значіннем в державі.«

А ось що писали вони в своїм поклику до французького народа:

»Французький народе! Ти не менше нещасний, як усі інші нації, що животіють на нещасній земній кулі... Все й усюди застікували людей гарними словами, ніколи й нігде зі словом не йшло в парі діло. Від непамятних часів нам лицемірно повторяють: люде — братя, і так само від непамятних часів найгірше понижуюча нерівність тяжить над людським родом...

Тепер, коли голосніше, як коли-небудь, піднімається ся домаганнє здійснення рівності, говорять: Замовчіть, нещасні! Ви маєте вдоволяти ся тим, що вам дали. Всі ви рівні перед законом. Чого-ж вам іще треба, непотріби?!

Чого нам іще треба? Послухайте-ж і ви, законодавці, багачі, властителі.

Нам потреба не тільки рівності, написаної в книзі про права людини й горожанина; ми домагаємося, щоби вона існувала серед нас, під дахами наших домів.

Ми домагаємося більше піднеслих і більше справедливих порядків: ми змагаємо до загального добра або до загальності всіх дібр.

Земля не належить до нікого. Ми домагаємося спілкового вживання плодів землі: її плоди належать до всіх.

Ми заявляємо, що не можемо довше мирити ся з тим, щоби величезна більшість людей працювала в поті своєго чола на те, аби витворювати всякі роскоші для зникаючої меншості.

Геть з обурюючими ріжницями поміж багатими й убогими, поміж сильними й слабими, поміж панами й слугами, поміж правлячими й правленими!

Вибила година рішучих заходів. Лихо розрослося до крайніх границь. Воно наповняє цілий світ. Порядок мусить бути привернений. Настала пора оснувати республику рівних, — сей гостинний дім, якого ворота відчинені широко для цілої людськості. Настали дні загального відродження.

Французький народе! Відчини свої очі й своє серце, щоби добити ся повного своєго щастя. Проголоси разом з нами республику рівних!«

Однаке сей гарячий поклик до справедельної свободи, до справедельної рівності й братерства

остав ся голосом вопіющого в пустинї. Він і по нинішній день все ще дожидає відповіди...

Таким чином, французький народ, що підняв був стяг боротьби в ім'я свободи, рівності й братерства, не осягнув своєї бажаної мети. Нема сумніву, що революція поліпшила його положення. Однаке вона не дала йому ні правдивої свободи, ні рівності, ні братерства. Проголошені тоді «права людини й горожанина» в цілості в життє не ввійшли — вони стали ся добром забезпеченої меншості, бо більшість населення, через свою незабезпеченість, свою темноту та свою слабість, не могла ними покористувати ся. Се велика наука для інших народів, а в тім числі і для народів Росії. Забувати на неї не можна. І не можна, значить ся, повтаряти помилки Французів.

Ось чому я й поставив на початку цього розділу питаннє: чи можна думати, що саме тільки народоправство, без глибоких перемін в господарськім життю народа, зможе покласти край пануванню чиновників і багачів? Відповідь на се після всього висше сказаного, ясна. Вона ззвучить як слідує:

Воно так, народоправство, — се найліпша форма державних (політичних*) порядків, і найрозумнійша, і найсправедливійша, бо тільки при народоправстві можна добити ся до того, щоби всякий закон виходив з волі народа, тільки при народоправстві можливі всі ті вольності (права,

*) Від старогрецького слова „політейя“, що й значить „держава“.

свободи), які дорогі для кожної людини, для кожного горожанина.

Так, народоправство — се гарячо пожадана будучність для цілого робочого народу, і тому треба змагати до нього з усіх сил, треба здобути його за всяку ціну упертою, самовідреченю боротьбою.

Однаке, ведучи боротьбу за народоправство, треба ділати розважно, щоби не опинити ся в такім самім положенню, в якім опинив ся французький народ незабаром після Великої Революції.

А розвага каже нам памятати тут про одно: не треба ніколи забувати, що народоправство, само зі себе, повної волі з собою не принесе; не треба забувати того, що говорили ще ті Французи з часів Великої Революції, що називали себе »рівними«; не треба, заводячи нові державні (політичні) порядки, оставляти без переміни сьогочасних господарських порядків. Ні, сї порядки треба зовсім усунути, а як що не настало ще пора знесті їх аж до самих основ, то треба робити в них виломи там, де тільки можна. І тільки при такім' пробиванню виломів в сьогочасних господарських порядках увійдуть поволи в життє ті свободи, які приносить робочому народові народоправство. Мало ще сказати: свобода сумління й слова, свобода зборів, союзів й страйків, нетикальність особи, право видавати закони та управляти суспільними й державними справами, право противити ся гнітови. Се ще не все, далеко не все. До тих »прав людини й горожанина« необхідно ще додати два нові права: право на

працю і право на землю — себ-то право мати завсіди працю, яка давала би засоби, конечні до забезпеченого, вільного від щоденної жури життя, і право користувати ся всюди безплатно землею, яке прислугує кожному, хто хоче жити з неї власною працею. Тоді й усі інші права наберуть належного значіння й потрібної сили. Право на працю й право на землю пробують величезний вилім в сьогоднішніх укладів господарського життя і тим самим утривають народоправство. А утриваливши його, вони розкривають широкий шлях до повного визволення робочого народу з під влади не тільки бюрократії (чиновництва), але й буржуазії (капіталістів) — розкривають шлях і доведуть, вкінци, до соціалізму, себ-то до таких порядків, при яких не буде поділу людей на вбогих і багатих, працівників і дармоїдів, робітників і роботодавців, наймитів і хозяїнів, і при яких усе те, що робочий народ своїми руками витворить, стане його загальним, неоспоримим добром.

Народоправство і соціалізм — хай яскравою провідною зорею палають вони завсіди перед вами!

Хай сіяють вони ясним полум'ям над томлячим, важким, тернистим шляхом, що веде до царства правди та свободи.

Хто піде за такою провідною зорею, той не заблудить ніколи...

Вийшли з друку такі книжки:

- М. ДРАГОМАНІВ — Чудацькі думки про українську національну справу.
- М. ДРАГОМАНІВ — Листи на наддніпрянську Україну.
- М. ЗАЛІЗНЯК — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?
- М. ЗАЛІЗНЯК — Українці, Росія й війна.
- М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Українська Галичина окремий коронний край!
- М. МИХАЙЛЕНКО — Національне питанє в Росії й війна.
- М. МИХАЙЛЕНКО — Росія й Україна.
- М. МИХАЙЛЕНКО — «Визвольні маніфести» російського уряду в теперішній війні.
- Ю. РУЧКА — Російські соціалісти й теперішня війна.
-
- М. БОРИСОВ — Соціалізм і проблема національної автономії.
- Х. ЖИТЛОВСЬКИЙ — Соціалізм і національне питанє.
- К. КАВТСЬКИЙ — Національність й інтернаціональність.

- К. КАВТСЬКИЙ — Національна держава, імперія-лістична держава й союз держав. Переклад з німецького з додатком: Д. СМЕТАНКА — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.
- Л. КУЛЬЧИЦЬКИЙ — Федералізм і соціалістична політика.
- К. ЛЯЙТЕР — Імперіялізм московського народу.
- В. ЛІБКНЕХТ — Чи Європа має скозачіти?
- Е. ПЕРНЕРСТОРФЕР — Про новітній націоналізм.
- К. РЕННЕР — Національна справа, інтернаціоналізм, імперіялізм і соціалізм.
- К. РЕННЕР — Нація, як правна ідея й інтернаціонал.
- К. РЕННЕР — Проблеми сходу.

-
- Н. АНДРЕЄВ — Початки релігії.
- А. БАХ — Економічні нариси.
- А. БАХ — Цар — Голод.
- Боротьба за землю і волю в Росії.
- Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Як мужик став довжником у всіх.
- Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про неправедного царя.
- Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про салдатську душу.
- М. ДРАГОМАНІВ — Віра і громадські справи.
- М. ДРАГОМАНІВ — Рай і поступ.
- М. ДРАГОМАНІВ — Оповідання про заздрих богів.
- С. ДІКШТАЙН — Хто з чого живе?

ДИКІЙ — Які мають бути земельні порядки в Росії?

ДИКІЙ — Самодержавство й народоправство.

Ф. ЛЯССАЛЬ — Програма робітників.

Ф. ЛЯССАЛЬ — Про суть конституції.

О. НАЗАРУК — Що се є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація.

В. РЮМИНСЬКИЙ — Повстанє селян в Англії.

Чи є тепер панщина?

В. ШВАЧКА — Чому позичали віру?

В німецькій мові вийшли:

G. RUCZKA — Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

G. RUCZKA — Die französischen Sozialisten und der Krieg.

В „Політичній Бібліотеці“ вийшли:

Л. ВАСИЛЕНКО — Світова війна.

М. ДРАГОМАНІВ — Старі хартії вільності.

Ж. ЖОРЕС — Батьківщина і робітництво.

М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Українське національне питання в творах М. Драгоманова. З нарисом про житє й діяльність М. Драгоманова.

М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Утворення українського коронного краю в Австрії.

О. НАЗАРУК — Як називається ся наш рідний край і нарід?

ІВАН ПЕТРОВИЧ — Галичина під час російської окупації.

С. ТОМАШІВСЬКИЙ: Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни.

Друкують ся або готують ся до друку:

Національна справа й Партия Соціалістів-Революціонерів.

Галичина й її національне значінє для України.

Е. БЕРНШТАЙН — Інтернаціонал робітничої кляси й европейська війна.

І СОКИРА — Хай Европа козачіє!

М. ДРАГОМАНІВ — Про неволю віри.

М. ДРАГОМАНІВ — Швейцарська республіка.

Е. ВАНДЕРВЕЛЬД — Ідеалізм в марксізмі.

Л. ШИШКО — Оповідання з московської історії. Частини I—III.

Л. ШИШКО — Робочий нарід і державний лад.

Національна справа в Росії й як її полагодити.

Як бороти ся за землю і волю.

Що таке свобода й як її добувати.

Паніцина й її упадок в західній Європі.

Французька армія під час великої революції.

Славетні дні турецького війська.
